

H. BAYRAM KAÇMAZOĞLU

TÜRK SOSYOLOJİ
TARİHİ ÜZERİNE
ARAŞTIRMALAR

DOĞU KİTABEVİ

Doğu Kitabevi
Sosyologca Kitapları Dizisi - 19
Sosyologca H. Bayram Kaçmazođu Kitapları - 7

T.C
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No:
16997

Sosyologca Dizisi Genel Yayın Yönetmeni:
Ertan Eğribel
Ufuk Özcan

Kapak ve Sayfa Düzeni
Atilla Ceylan

Baskı
Ofis Matbaa Yayın Kağıt San. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Güven İş Merkezi
B Blok No: 388 Topkapı - İstanbul
Tel: 0212 576 47 15

1-3. Baskı, Birey Yayınları, 1999-2007
4. Baskı, Kitabevi Yayınları, 2010
6. Baskı, Mart 2015

Bu kitabın tüm yayın hakları Doğu Kitabevi'ne aittir.
Tanıtım için yapılacak alıntılar dışında tüm alıntılar ve görseller
Kültür Bakanlığı Telif Hakları Sözleşmesi
geređi yayınevinin iznini gerektirir.

Yazılar yazarlarını bağlar ve yazıların hukuksal sorumluluğu ilgili yazara aittir.

ISBN: 978-605-5296-17-9

Doğu Kitabevi
Cağaloğu Yokuşu, Narlıbahçe Sokak, No: 6 Cağaloğu İstanbul
Tel: 0212 527 29 26 Faks: 0212 527 29 26

www.dogukitabevi.com

Hocam
Baykan Sezer'e...

H. Bayram Kaçmazoğlu

H. Bayram Kaçmazoğlu 1963 yılında Bayburt'ta doğdu. 1981'de Ümraniye Lisesi'ni, 1986'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nü bitirdi. Aynı bölümde Prof. Dr. Baykan Sezer'in yönetiminde Yüksek Lisans ve Doktora yaptı. 1989-1999 yılları arasında Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde, 1999-2005 yılları arasında Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde çalıştı. Halen İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışan Kaçmazoğlu, Türk sosyologları, Türk düşünce tarihi, Türkiye'nin sosyal ve siyasal yapısı, eğitim sorunları gibi konularda çalışmaktadır. Kaçmazoğlu'nun yayınlanmış kitapları şunlardır:

✓ *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri* (1995 ve 2000).

✓ *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları* (1998 ve 2012).

✓ *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar* (1999, 2002, 2007, 2010).

✓ *Türk Sosyoloji Tarihi I: Ön Koşullar* (2001, 2010).

✓ *Türk Sosyoloji Tarihi II: II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e* (2003, 2011).

✓ *Türk Sosyoloji Tarihi III: Yeni Türkiye'de Sosyolojinin Düşünsel ve Kurumsal Temelleri* (2011).

✓ *Türk Sosyolojisinde Temalar 1: Türkçülük İslamcılık Muhafazakarlık* (2012).

✓ *Türk Sosyolojisinde Temalar 2: Kuram Uygulama Sosyalizm* (2012).

✓ *Türk Sosyolojisinde Temalar 3: Doğu-Batı Çatışması* (2012).

İÇİNDEKİLER

Sunuş	7
Meşrutiyetten Günümüze Ziya Gökalp	9
Prens Sabahattin'in Siyasal ve Sosyolojik Görüşleri	25
1940-1950 Tarihleri Arasında Türk Sosyolojisi	39
Hasan Tanrıku't'un Eksik Kalan Fikirleri Üzerine	77
Türkiye'de Sosyoloji Çalışmaları: 1950-1960 Dönemi	93
Hilmi Ziya Ülken'in Çok Yönlülüğü Üzerine	139
Bir Sosyolog ve İdeolog Olarak İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu	149
Nurettin Topçu'nun Sosyolojik Görüşleri	209
1960'larda Türk Sosyologlarının Tarihe İlgi Duyma Nedenleri Üzerine	237
Türk Sosyolojisinin Bugünkü Durumu Üzerine	253
1980 Sonrasında Türkiye'de Yapılan Sosyoloji Çalışmalarına Genel Bir Bakış	259
Eyüp Kemerlioğlu ve Sosyoloji Çalışmaları Üzerine Bir Deneme	269

SUNUŞ

Bu kitap, şimdiye kadar bazı Türk sosyologları üzerine yaptığım denemeleri, Türk sosyoloji tarihi çerçevesinde çeşitli dönemleri içeren araştırmaları ve yine bu konularla ilgili değerlendirmeleri kapsamaktadır. Makaleler birbirinden bağımsız olarak kaleme alınmasına karşılık, hepsinin içeriği Türk sosyologları ve Türk sosyoloji tarihi ile ilgilidir.

Kitapta yer alan yazılar, çeşitli toplantılarda sunulan tebliğlerden ve ayrı ayrı kaleme alınan araştırmalardan oluşmaktadır. Kitap, çoğunluğu daha önce çeşitli dergilerde yayınlanmış olan yazılarla, ilk defa burada yayınlanan makalelerden oluşmaktadır.

Bu kitapta yer alan makaleler kendi içerisinde sıralanırken, aralarında bir süreklilik sağlanmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla, sosyolojiyi Türkiye’de üniversiteye sokan, bir başka ifadeyle, ülkemizdeki ilk sosyoloji kürsüsünün kurucusu Ziya Gökalp’le ilgili makaleye ilk sırada; sosyoloji çalışmalarını Gökalp’le yaklaşık aynı dönemde kaleme alan ve Türkiye’de sosyoloji denilince hemen ikinci sırada akla gelen Prens Sabahattin ile ilgili yazıya da ikinci sırada yer verdik. Diğer yazıları da bu anlayış çerçevesinde sıralandı.

Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar, görünür ve görünmeyen baskıları ile benim kitaplarım arasında şimdiye kadar okuyucu tarafından en fazla sahipleneni olmuştur. O nedenle öncelikle okuyucularıma, Türk sosyolojisine, düşüncesine, bu ülkenin özgünlüğüne, sosyal zenginliğine ilgi ve saygı duyan ve yine kitabın bu baskısında emeği geçen herkese sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Malatya, Ocak 2013

MEŞRUTİYETTEN GÜNÜMÜZE ZİYA GÖKALP¹

Ziya Gökalp, yaşadığı dönemin ve Cumhuriyet devrinin en etkin düşünürüdür. Gökalp, döneminde ve sonrasında ele aldığı konularla hep gündemde kalmayı başarmış ya da izleyicileri tarafından gündeme getirilmiş bir sosyologtur. O, gerek meslekten sosyologlar gerekse üniversite dışı aydınlar tarafından üzerinde en çok araştırma-inceleme yapılan düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine, Gökalp Türkiye’de en fazla okunan sosyolog olma unvanını da elinde bulundurmaktadır. Gökalp, hem II. Meşrutiyet, hem de Cumhuriyet dönemi siyasi çevrelerinin teorisyenliğini üstlenmiş, 1924 yılında ölmesine karşın, ileri sürdüğü görüşleri ile Cumhuriyet’in özellikle 1945’e kadar ki devresinde, görüşleri ile tek partili dönemine damgasını vurmuştur.

Ziya Gökalp, saltanat, hilafet, Batılılaşma, halkçılık, demokrasi, siyasi ve ekonomik bağımsızlık, laiklik, eski Türk medeniyeti gibi Cumhuriyet döneminin başat konularını, Cumhuriyet öncesinde ele alarak incelemiş bir sosyologtur. Gökalp, pozitivist sosyolojinin düşün ilkelerini de tümüyle ülkemize aktarmıştır. Kültür-uygarlık, evrensel sosyoloji-milli sosyoloji, ilkel toplumlar-uygar toplumlar gibi ikili ayrımlar, Gökalp’in sosyoloji anlayışının temelini oluşturur. Gökalp’e göre sosyoloji, genel medeniyetleri ve kültürleri karşılaştırarak toplumların ve kurumların tabi oldukları kanunları bulmak ve toplumlara istenilen yönü vermekle görevlidir. Toplumların tabi oldukları kanunları bilen sosyologlar, bir ulusun gelişmesinde etkin rol oynarlar. Bu görüşün Gökalp terminolojisindeki ifadesi; dahiler sezerek, sosyologlar da toplumsal kanunları bilerek bir milletin gelişmesinde başat rol oynarlar.

Gökalp, Türk sosyolojisinin en önemli ve tarihi ismidir. 1910-1911 yıllarında Selanik’teki İttihat ve Terakki İdadisi’nde içtimaiyat dersleri vermiş olma-

¹ Bu makale, **Türk Yurdu**, Sayı: 103, Mart 1996’da yayınlanmıştır.

PRENS SABAHATTİN'İN SİYASAL VE SOSYOLOJİK GÖRÜŞLERİ⁴⁵

Türk sosyolojisi deyince akla gelen ilk iki isimden biri Prens Sabahattin'dir. Fakat Prens Sabahattin Türk sosyoloji tarihinin işlenişinde ve bu alana ait araştırmalarda sürekli ikinci planda kalmıştır.⁴⁶ Prens Sabahattin Türk sosyoloji gündemine zaman zaman gelmesine rağmen sürekli Ziya Gökalp'in arkasından ve uzağından ele alınmıştır. Yine Gökalp üzerine sayısız araştırma yapılmasına karşın,⁴⁷ Prens Sabahattin hakkında yapılan ve gerçekten onun görüşlerini tüm boyutları ile inceleyen çalışma sayısı oldukça sınırlıdır.

Bu tür bir sıralamada gölgede kalma-öne çıkma sorunsalının bir açıklaması olsa gerek. Ve bizce bu sorunsalın cevabını her iki sosyologun ele aldığı konularla, öne sürdükleri çözüm yollarında aramak gerekmektedir.

İlk önce şunu belirtelim ki, sosyoloji bir Batı bilimi olarak toplumsal sorunlara çözüm bulmak amacıyla Batı'da ortaya çıkmıştır. Başka bir anlatımla, sosyolojiyi Batı'da ortaya çıkaran gelişmeler, sanayileşme-şehirleşme ve buna bağlı olarak burjuva toplum yapısının gündeme getirdiği bunalımlardır. Bu bağ-

⁴⁵ Bu makale, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri **Araştırma Dergisi**, Sayı: 20, Erzurum, 1992'de yayınlanmıştır.

⁴⁶ 1878'de İstanbul'da doğan Prens Sabahattin, 1899 yılında babasıyla birlikte Fransa'ya kaçmıştır. 1908, II Meşrutiyet'in ilanıyla yurda dönen yazar, bu sıra zarfında siyasi faaliyetlerde bulunur. Türkçe dergi çıkarır ve en önemlisi de Demolins, Descamps gibi F. Le Play okulunun önde gelen şahsiyetleriyle kişisel dostluklar kurar. 1909'da, 31 Mart olayı nedeniyle suçlanınca tekrar Paris'e kaçır. Bir ara yurda dönen Prens Sabahattin, tekrar yurt dışına çıkmak zorunda kalır ve ancak mütareke yıllarında yurda dönebilir. 1924 yılında hanedan için çıkarılan kanun gereğince bir daha dönmek üzere Türkiye'den ayrılan Prens Sabahattin, 1948 yılının Haziran ayında İsviçre'de ölmüştür.

⁴⁷ Bu sayısız araştırmalar içerisinde Gökalp'i en iyi şekilde değerlendiren iki çalışmaya dikkat çekmek istiyorum. Bunlardan birincisi, Uriel Heyd'in **Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri**; ikincisi de, Taha Parla'nın **Ziya Gökalp Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**'idir.

1940-1950 TARİHLERİ ARASINDA TÜRK SOSYOLOJİSİ⁸⁵

Giriş

Ülkemizde, tarihçilerden pedagoğlara ve felsefecilere kadar çeşitli bilim adamlarının uğraşısı olan sosyoloji, ilk defa 1914 yılında, “ilmi içtima” adı altında İstanbul Darülfünun’unda, Ziya Gökalp tarafından okutulmaya başlanmıştır. Böylece 1911 yılında Selanik’teki İttihat ve Terakki İdadisi’nde, Gökalp’in başlattığı içtimaiyat dersleri üniversiteye kadar ulaşarak bir kürsüye kavuşmuştur.

Oysa ki, Türkiye’de sosyoloji 1911 veya 1914’lerle sınırlı değildir. 1905’ten itibaren sosyoloji konusundaki gelişmeler, Prens Sabahattin tarafından “Science Sociale” okulu aracılığı ile yakından izleniyordu. 1908’den sonra ise sosyolojide Ziya Gökalp’in adı ilk sıraya çıkmış ve gerek Gökalp ve gerekse Prens Sabahattin’in aktif politika ile iç içe olmaları, sosyolojiyi gündemin birinci sırasına yükseltmiştir.

Sözü edilen dönemde, yani 1923’lere kadar ülkemizde iki sosyoloji akımı ve bu akımların sözcülüklerini yaptıkları siyasal çevrelerin sırayla iktidara gelmeleri, onların etkinliklerini artırıyordu. Ancak Gökalp’in üstünlüğü gerek Osmanlı’nın son dönemlerinde ve gerekse Cumhuriyet tarihimiz boyunca sürmüştür.

Bu sözü edilen sosyolojik akımları;

1- Prens Sabahattin’in izlediği “Science Sociale” akımı; adem-i merkeziyetçi, bireyci ve ampirik anlayışı temsil ediyordu. Prens Sabahattin’e göre, ülkenin kurtuluşu “yönetim” sorunu değil, “yapı” sorunuydu. Bunun için sosyal yapıyı, kamucu yapıdan bireyci yapıya; merkezi yönetimden, adem-i merkezi yönetime doğru değiştirmek gerekiyordu. Bu değişimde bireyci eğitim, “yapı” değişikliğini sonuçlandıracak en önemli araçtı.

⁸⁵ Bu makale, “1940-1950 Tarihleri Arasında Türk Sosyolojisi”, başlıklı Yüksek Lisans tezimin özetini olup, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi - 2. Sayı, 1990-1991, İstanbul, 1991’da yayınlanmıştır.

HASAN TANRIKUT'UN EKSİK KALAN FİKİRLERİ ÜZERİNE¹⁷⁵

*Girdim o muazzam güneşin doğduğu ufka
Gördüm ki ışıklar ulu ruhunda birikmiş
Aşkın boğulurken kıyı bilmez denizinde
Mevlana yürek üstüne bir âbide dikmiş*

Hasan Tanrıkut

Bu yazı, Hasan Tanrıkut hakkında hiç bir bilgisi olmayan biri tarafından onun Hilmi Ziya Ülken'in asistanı olması nedeniyle sosyolog olabileceği varsayımı üzerine kaleme alınmıştır. 1940'lı yıllarda bugünkü anlamda bir sosyolog proto tipi aramanın da anlamsızlığı bilinerek Hasan Tanrıkut üzerine bir çalışma yapılmaya karar verilmiş ve aşağıdaki kısa araştırma gerçekleştirilmiştir(1). Çalışma ilerledikçe, Hasan Tanrıkut'un bir sosyologtan çok bir felsefeci olduğu ortaya çıkmıştır(2). Ancak bu durum onun toplum, ahlâk, bilim, sanat ve edebiyat ile düşünce tarihimize ilişkin orijinal fikirlerinin işlenmesine engel olmamıştır. Tanrıkut da dönemin diğer sosyologları gibi felsefeden sosyolojiye, şiirden edebiyata pek çok alanda kalem oynatmış çok yönlü bir bilim insanıdır.

Tanrıkut, 1940'lı yılların Türk düşünce ve sanat dünyasına damgasını vuran, o dönemde yetişen pek çok yazar ve edebiyatçı üzerinde büyük etkiler bırakan(3), felsefe ve bilim dünyamıza yeni bir bakış açısı ve soluk getirmeye çalışan önemli bir aydındır.

Tanrıkut, 1940'lı yıllarda çıkan bir çok fikir, sanat ve edebiyat, sosyoloji dergisinin yayınlanmasında birinci derecede rol oynamıştır. Bu dergilerden bazıları şunlardır: Hilmi Ziya Ülken'in çıkardığı *İnsan Dergisi*, ilk sayısı 1940 şubatında çıkarılan *Yeni İnsanlık* dergisi, sanat alanında yayın yapan *Hamle* dergisi ile bir kaç sayı çıkarılabilen *Gün* gazetesidir. Bunlardan başka, Hasan Tanrıkut'un *Sosyoloji Dergisi*'nde, Stanford Üniversitesi Sosyoloji Profesörü Richard T. La Piere ile aynı üniversitede Psikoloji Profesörü olan Paul R. Farnsworth'un birlikte yazdıkları *Social Psychology* adlı eseri özetleyerek yayınladığı, yeni çıkan bazı kitapları tanıtmak üzere kitap tahlilleri yaptığı da görülmektedir.

¹⁷⁵ Bu makale, **Toplumbilim**, Sayı: 2, Ekim 1993'te yayınlanmıştır.

TÜRKİYE’DE SOSYOLOJİ ÇALIŞMALARI: 1950 - 1960¹⁷⁶

1950-1960 döneminde yapılan sosyoloji çalışmalarına bakıldığında, bu dönemi “fetret devri” olarak nitelemek yerinde olur. Zira, bu dönemi başka dönemlerle karşılaştırdığımızda, yapılan çalışmalar nitelik bakımından oldukça yetersizdir. Bu dönemde verimli çalışmalar yapılamaması yanında, yapılan çalışmaların bir kısmı da “yasak savmak” anlayışının bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysa, bu dönemin bir öncesi ve sonrasında rastlanan çalışmalar, üretilen fikirler ve bu fikirlerin orijinalliği 1950’li yıllarla karşılaştırılamayacak kadar zengindir. 1940’ların “ses getiren” çalışmaları ile 1960’lı yılların her biri bir düzen öneren, romantik ve inançlı rejim tartışmaları ve bu tartışmaların işlendiği makale, dergi ve kitap bolluğuna 1950’li yıllarda rastlanmamaktadır. 1940’lı ve 1960’lı yılların, özellikle 1960’lı yılların yaratıcı ve karşılıklı tartışmaya açık görüşleri ile insanı hayatın gündelik sorunlarından çekip alan, kendine bağlayan fikir akımlarının çekiciliğini 1950’li yıllarda bulmak mümkün değildir.

1940’lı yıllarda *İnsan Dergisi* ile Hilmi Ziya Ülken; *Yurt ve Dünya Dergisi* ile Behice Boran, Niyazi Berkes, Mediha Berkes; *Adımlar Dergisi* ile Behice Boran sosyoloji adına hem alan ve hem de teorik araştırmalar yaparak sosyolojinin gündemini belirlemiş, önemli konuları tartışmaya açmışlardır. 1950’li yıllarda ise Hilmi Ziya Ülken, sosyolojiden çok felsefi çalışmalara dalmış, çeşitli siyasal kaygılarla eski ilgilerini terk etmek zorunda kalmış, hatta günah çıkarmak için “reddiye”ler kaleme almıştır.¹⁷⁷ Başka bir ifade ile, 1940’ların pratik sosyoloji çalışmalarını insan felsefesi ile temellendirmeye çalışan, *Sosyoloji Dergisi* ile Türkiye’deki sosyoloji çalışmalarına öncülük eden, *İnsan Dergisi* ile siya-

¹⁷⁶ Bu çalışma, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 4. Sayı, 1993-1995, İstanbul, 1997’de yayınlanmıştır.

¹⁷⁷ Örneğin Tarihi Maddeciliğe Reddiye

HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN ÇOK YÖNLÜLÜĞÜ ÜZERİNE³⁰³

Hilmi Ziya Ülken 3 Ekim 1901 yılında İstanbul'da doğmuş, ilk öğrenimini Ni Özel Tefeyyüz Mektebinde, orta öğrenimini İstanbul Sultanisi'nde (İstanbul Erkek Lisesi) yapmıştır. 1918 yılında Tıp Fakültesi ve Mülkiye sınavlarını kazanan Ülken, bir kaç ay Tıp Fakültesine devam ettikten sonra, sağlık nedenlerinden dolayı Mülkiye'yi tercih etmek zorunda kalmıştır.

"Türkiye tarihi Malazgirt Zaferi ile başlar" tezini ilk defa ortaya atan Ülken, bu görüşlerini savunmak üzere, arkadaşı Reşat Kayı ile birlikte, 1918-1919 yıllarında 12 sayı süren *Anadolu Mecmuası*'nı çıkarmıştır. Bu Mecmua'da Ülken, Anadoluyu Türk kültürünün gerçek kaynağı olarak gören kültürcü *Anadoluculuk* fikrini savunmuştur (siyasi *Anadoluculuk* bu yıllarda Mükremin Halil tarafından temsil edilmektedir). *Anadolu Mecmuası*'nda kültür *Anadoluculuğunun* ne olduğunu anlatan Ülken'nin *Anadoluculuk* fikri, tarihte sınırları çizilmiş belirli bir vatan anlayışına dayanmaktadır. Kaynaklara göre, Ülken, Mülkiye'deki öğrenciliği sırasında *Anadolu'nun Bugünkü Vazifeleri* adlı bir kitap yazmış, ancak bu kitap yayınlanmamış ve sadece öğrenciler arasında elden ele dolaştırılarak okunmuştur.

Hilmi Ziya Ülken, 1921 yılında Mülkiye'yi bitirmiş ve Darülfünun'da açılan coğrafya asistanlığı sınavını kazanmıştır. Asistanlığı sırasında Felsefe Kürsüsüne devam eden Ülken, bu dönemdeki yazılarını (1922) *Dergah* ve *Mihrap* Mecmualarında yayınlamıştır. 1923 yılında ise arkadaşlarıyla birlikte *Anadolu Mecmuası*'nı yeniden çıkarmaya başlamıştır.

Ülken, Anadolu'ya geçme arzusundadır ve bu arzu ile Şubat 1924'te Bursa Lisesi Coğrafya öğretmenliğine atanmış, bundan sonraki yıllarda Ankara ve

³⁰³ 26 Şubat 1997 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen Hilmi Ziya Ülken'e Saygı/Anma Günü'de yapılan konuşma. Bu konuşma *Sosyoloji Yıllığı I: Hilmi Ziya Ülken'e Övgü/Osmanlı Tarihçiliği*, İstanbul, 1997'de yayınlanmıştır.

BİR SOSYOLOG VE İDEOLOG OLARAK İSMAYIL HAKKI BALTACIOĞLU³⁰⁴

Giriş

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de yapılan sosyoloji tarihi oluşturma çabalarına katkı sağlamaktır. Türkiye’de sosyolojinin bugünkü düzeye gelmesinde Ziya Gökalp, Prens Sabahattin, Hilmi Ziya Ülken, Nurettin Şazi Kösemihal, Niyazi Berkes, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Behice Boran ve daha pek çok sosyologun önemi hiç bir şekilde yadsınamaz. Bu isimler yanında, Türk sosyoloji tarihinin oluşmasında katkısı bulunan başka isimler de bulunmaktadır.

İkinci grupta yer alan isimlerden biri de, İsmayıl Hakkı Baltacioğlu’dur. Bu grupta yer alan isimler, sosyoloji tarihi açısından belki birinci grupta yer alanlar kadar sosyolojide “ün” sahibi olmamışlardır. Ancak, sosyolojinin Türkiye’de belirli aşamalar kaydetmesi konusundaki çabaları da inkar edilemez.

Bu çalışmanın amaçlarından ilki, Türkiye’de oluşan sosyoloji tarihine katkıda bulunanları ortaya çıkarmak ve Türk sosyoloji tarihindeki bazı boşlukları gidermek; ikincisi ise, eğitimci, felsefeci ve sosyolog olan İsmayıl³⁰⁵ Hakkı Baltacioğlu’nun eğitim ve eğitim felsefesine ilişkin olarak ortaya konulan ve sosyoloji adına eksik bırakılan görüşlerini tamamlamaktır.³⁰⁶ Gerçekte Baltacioğlu’nun görüşlerini bir bilim dalı çerçevesinde ortaya koymak mümkün değildir. Baltacioğlu’nun farklı bilim dallarını içeren görüşlerinin bir bütün olarak

³⁰⁴ Bu makale, **Toplumbilim**, Sayı: 8, Haziran 1998’de yayınlanmıştır.

³⁰⁵ Baltacioğlu, yazılarına çeşitli imzalar atmış, zaman zaman da imzasız yazılar yayınlamıştır. Baltacioğlu’nun en çok kullandığı imzalar arasında İsmayıl Hakkı Baltacioğlu, İsmail Hakkı Baltacioğlu, İ. H. Baltacioğlu bulunmaktadır. Biz de çalışmamızın dipnotlarında, yazar imzasını ne şekilde kullanmış ise o şekilde vermeyi uygun bulduk. Ancak, yazarın genel eğilimi, adını İsmayıl Hakkı Baltacioğlu şeklinde yazmak olmuştur.

³⁰⁶ Baltacioğlu’nun Eğitimle ilgili görüşleri; Necmettin Tozlu, **İsmayıl Hakkı Baltacioğlu’nun Eğitim Sistemi Üzerine Bir Araştırma**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989 ve Eğitim Felsefesi üzerine görüşleri de Sabri Kolçak, **İ. H. Baltacioğlu: Eğitimin Felsefesini Yapan Pedagog**, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1968 adlı çalışmada incelenmiştir.

NURETTİN TOPÇU'NUN SOSYOLOJİK GÖRÜŞLERİ⁵¹⁵

Giriş

Ülkemizde, tarihçilerden pedagoğlara ve felsefecilere kadar çeşitli bilim adamları sosyoloji ile yakından ilgilenmişlerdir. Ülkemizde ve dünyada sosyolojiye en yakın duran ve kendi alanları yanında sosyoloji ile uğraşanlar arasında dikkati çeken isimler genellikle felsefecilerdir. Temel uğraş alanı felsefe olmakla birlikte ülkemizde sosyoloji ile ilgili eser veren isimlerden biri de Nurettin Topçu'dur.

Fransa'da ortaya çıkan sosyoloji ve felsefe ekolleri ülkemizde de etkinlik alanı bulmuştur. Hatta çeşitli ülkelerdeki sosyoloji ekollerinin Türkiye'de temsilcileri vardır. Gerçi bu ekollerin bir kısmı silik kalırken, bir kısmı ve özellikle Durkheim ekolü liselerde, üniversitede ve siyasal alanda oldukça etkili olmuştur. Durkheim ekolünün ülkemizdeki en önemli temsilcisi Ziya Gökalp'tir. Ancak bu ekol Gökalp'ten başka pek çok sosyolog tarafından da temsil edilmiştir. Nurettin Topçu da lise sosyoloji kitabındaki görüşleri açısından Durkheim ekolüne kısmen bağlı sosyologlardan biridir. Ancak, Sosyoloji kitabı dışındaki kitapları incelendiğinde Topçu'yu Durkheim ekolünün temsilcisi olarak görmek güçleşmektedir.

Nurettin Topçu bir felsefeci olarak yetişir. Bağlı olduğu bir felsefe ekolü ve o ekolün görüşleri ile Türkiye'nin siyasal-toplumsal-tarihsel özelliklerini yeniden yorumlayarak, felsefesini bu toplum modeli üzerine kurar. Modelini somut bir tarih ve coğrafya ile sınırlandırır. Başka bir anlatımla, Topçu'nun tanıdığı alan felsefedir. Çalışmalarını önce felsefe alanında yoğunlaştırır ve ardından siyasal-toplumsal model önerileri yaptığı teorik-siyasal konulara yönelir.

Topçu'nun Türkiye'de oluşturduğu Hareket okulu; felsefe, ekonomi, toplum ve devlet görüşleriyle bir bütünlük gösterir. Bu okulun önde gelen düşü-

⁵¹⁵ Bu makale, 4-5 Aralık 1998 tarihleri arasında İstanbul'da yapılan **Bir İsyen Ahlakçısı Nurettin Topçu Semineri**'nde yapılan konuşmanın düzenlenmiş metnidir.

1960'LARDA TÜRK SOSYOLOGLARININ TARİHE İLGİ DUYMA NEDENLERİ ÜZERİNE⁶⁰¹

“Gerek sosyoloğun tarihe daha çok dayanması, gerekse tarihçinin sosyolojiye daha çok dayanması her ikisinin de hayrınadır. İkisi arasındaki sınır iki yönlü gidiş-gelişe olmalıdır.”

E. H. Carr

1990'larda, Türkiye'de pek çok sosyolog, tarihle sosyolojinin işbirliği açısından birbirlerine olan yakınlığını, sosyolojide tarihsel bir yaklaşımın zorunluluğunu, tarihten yararlanmayan bir sosyoloji çalışmasının olamayacağını, tarihle sosyolojinin toplumu konu almaları bakımından “aynı kumaşın tersi ile yüzü gibi” olduğunu ortaya koymaktadır. Bu görüşü paylaşan ve sosyolojiye tarihsel bakış açısı taşıyan sosyologlar, tarihi sosyolojinin ya da sosyolojiyi tarihin gerisinde saymak yerine, her iki bilim dalına da eşit şekilde yaklaşmakta ve tarihin sosyolojiden, sosyolojinin de tarihten öğreneceği pek çok şeyin bulunduğunu kabul etmektedirler. Yine, bu görüşte olan sosyolog ve tarihçiler, sosyoloji ile tarihin yakınlığı konusundaki görüşlerini bilimsel olarak ortaya koymak için çeşitli toplantı⁶⁰² ve yayınlar yapmaktadırlar.⁶⁰³ Buna göre, tarihsel verilerden, tarihsel süreçte gerçekleşen toplumsal gelişmelerden, toplumsal değişme ve toplumlar arası ilişkilerle ortaya çıkan yeni durumlardan karşılaştırmalı olarak yararlanmayan bir sosyoloji, toplumun bugününü anlama,

⁶⁰¹ UNESCO Türkiye Milli Komisyonu'nun 27-28 Nisan 1998'de düzenlediği Sosyoloji ve Tarih Sempozyumu'nda verilen bildiri. İlk defa yayınlanıyor.

⁶⁰² 28-29 Mayıs 1990 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi tarafından sosyolog ve tarihçilerin düzenlediği Tarih ve Sosyoloji Semineri ile 19-20 Ocak 1998 tarihinde UNESCO Türkiye Milli Komisyonu'nun düzenlediği Tarih ve Sosyoloji Sempozyumu bu konuda öne çıkan görüşlerin en önemli teorik adımlarını oluşturmaktadır.

⁶⁰³ Bu konudaki yayınları bir kaç örnekle şu şekilde sıralamak mümkündür: Doğan Ergun, **Sosyoloji ve Tarih**, İstanbul, 1982 (ilk baskısı 1973); Baykan Sezer, “Türk Sosyolojisinin Tarihle İlişkileri”, **Tarih ve Sosyoloji Semineri**, İstanbul, 1991; Orhan Türkdoğan, “Türk Tarihinin Bazı Sosyolojik Meseleleri”, Tarih ve Sosyoloji Semineri, İstanbul, 1991; **Sabahattin Güllülü**, “Sosyoloji Çalışmalarında Tarihsel Boyutun Gerekliliği”, **Tarih ve Sosyoloji Semineri**, İstanbul, 1991; Sami Şener, “Tarih ve Sosyoloji Münasebeti”, **İlim ve Sanat Dergisi**, Sayı:33, Ağustos 1992; Ülgen Oskay, “Sosyoloji ve Tarih”, **Sosyoloji Dergisi**, Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Yayını, Sayı:1, 1987.

TÜRK SOSYOLOJİSİNİN BUGÜNKÜ DURUMU ÜZERİNE⁶²⁷

Türk sosyolojisinin bugünü derken, konuyu 1960'lı yıllardan başlayarak izlemek; daha doğrusu 1960'lı yılların ortalarında (1965'ler) başlayan ve 1980'lere kadar devam eden döneme ilişkin bir kaç noktaya değinmek istiyorum. 1960 öncesi Türk sosyolojisinin teorik-felsefi-soyut bir çeviri anlayışına dayandığını biliyoruz. 1980 sonrası dönemde ise saha araştırmaları ve pratik sosyoloji çalışmalarının duraksadığı ve hatta gerilediği; teorik ağırlığın ön plana çıktığı bir gerçek olmakla birlikte, 1980 sonrasının Türk sosyolojisinde ortaya çıkan değişme eğilimlerini ele almak ve değerlendirmek, sanırım şimdiden çok aceleci bir davranış olur.

Dünyanın en eski kürsülerinden biri olarak 1914 yılında Üniversite'ye ve 1924 yılında da liselerimize giren sosyoloji; 1961'lerde bağımsız bir bölüm hüviyetini kazandıktan sonra, ülkemizde de sosyoloji yavaş yavaş genelden ayrılarak; kendi içerisinde uzmanlaşmaya, ayrışmaya ve alt disiplinlere bölünmeye başlamıştır. Bu gelişmeler, kuşkusuz Türk sosyolojisine büyük yararlar sağlamış ve sosyoloji felsefeden tamamen ayrılmıştır.

Bununla birlikte, 1960'ların Türk sosyolojisi bir uçtan bir diğer uca savrulmuş; felsefi ağırlıklı teorik boyutlardan bu sefer ne aradığını bilmeyen, varsayımsız, sorunsuz ve teorik temeli olmayan; sadece saha araştırmalarının önemsendiği anket metodunun geçerli olduğu aşırı deneysel uca sıçramış; M. B. Kıray'ın deyiimi ile, "anlamı belirsiz" araştırmalar, gündemi tamamen etkisi altına almıştır.

Dışa bağımlı ve merkezin yönlendirdiği; daha doğrusu kendisini sürekli çevre kabul eden sosyolojimiz; önceleri "merkez"lerden aktarılan teorik-soyut ve

⁶²⁷ Bu yazı, 13-15 Kasım 1989 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü tarafından düzenlenen Türkiye'de Sosyolojinin 75. Yılı Etkinlikleri çerçevesinde tebliğ olarak sunulmuş ve 75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji, Yayına Hazırlayan: İsmail Coşkun, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1991'de yayınlanmıştır.

1980 SONRASINDA TÜRKİYE’DE YAPILAN SOSYOLOJİ ÇALIŞMALARINA GENEL BİR BAKIŞ⁶²⁸

Türkiye’de sosyolojiden mi yoksa sosyoloji tarihinden mi söz etmek gerektiği sorusuna vereceğimiz cevap, sosyologların, sorun karşısındaki tutumlarını da belirlemektedir.

Sosyolojinin Türkiye’ye 1900’lerin başlarında girmesiyle, 1914’te Üniversite’de bir kürsüye sahip olması ve 1924 yılında da lise ders programlarında yer alması, sosyoloji tarihinden söz edenlerin en sağlam kanıtlarını oluşturmaktadır.

Gerçekten de, 1900’lerden 1990’lara kadar Türkiye’de nicel bir gelişme gösteren sosyoloji, önemli bir tarihsel birikime sahiptir. Ve bu tarihsel birikim, ülkemizde sosyolojinin her geçen gün biraz daha gelişmesine, yaygınlaşmasına, kurumsallaşmasına yardımcı olmaktadır.

Bu görüşler doğrultusunda, Türkiye’de sosyoloji tarihinden söz etmenin hatalı bir tutum olmayacağı inancıyla, 1980 sonrası yapılan sosyoloji çalışmalarını ana hatlarıyla sunmak istiyorum. Bir başka deyişle, 1980-1991 yılları arasındaki dönemde, üniversitelerimizde yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri, üniversite dergilerinde yayınlanan makaleler ile sosyal bilim-sosyoloji kongrelerinde sunulan ve yayınlanan tebliğler bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.⁶²⁹

Türkiye’deki sosyoloji tarihini bir kaç cümleyle özetlersek, yaygın kabul edilişiyle, Türkiye’de sosyoloji ilk defa 1914 yılında Ziya Gökalp tarafından bir kürsüye kavuşturulmuştur. II. Meşrutiyet döneminde Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin’in siyasal ve toplumsal tezleriyle canlı bir tartışma ortamı bulan sos-

⁶²⁸ Sosyoloji Derneğinin 3-5 Kasım 1993 tarihinde toplanan I. Ulusal Sosyoloji Kongresi’ne sunulmuş ve Derneğin yayınladığı, **Dünya’da ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler**, Ankara, 1994’te yayınlanmıştır.

⁶²⁹ Türkiye’de yapılan sosyoloji çalışmaları derken konuyu, üniversitelerde gerçekleştirilen makale, tebliğ ve tezlerle sınırlandırdığımızı belirtmeliyiz. Bu bağlamda, 1980-1991 arasında yayınlanan sosyoloji kitapları ile yine üniversitelerde çalışan sosyologların sosyoloji, sosyal bilim dergileri dışındaki yayınlarını çalışmaya dahil etmedik.

EYÜP KEMERLIOĞLU VE SOSYOLOJİ ÇALIŞMALARI ÜZERİNE BİR DENEME⁶⁵⁰

Giriş

Prof. Dr. Eyüp Kemerlioğlu haksızlıklara, yolsuzluklara, çarpıklıklara, sistemin yanlışlarına ve gerici dünya görüşüne karşı olan, Cumhuriyet devrimlerine hiç bir rant beklemeden, takiye yapmadan bağlı bir toplumbilimciydi. Anadolu'nun çeşitli üniversitelerinde görev yapan sosyoloji hocalarını taşralı olarak değerlendiren ve küçümseyen; ancak ne yaptığı, hangi eseri ile sosyoloji dünyasında etkili olduğu da bilinmeyen, hocanın deyimi ile, yüzyıllar önce icat edilen tekerleği kendisinin icat ettiği sanısına kapılan sosyologlara da eleştirel anlamda karşıydı. Konuyu bilmeden görüş sahibi olan, çenesi laf yapıyor diye herkesi cahil sanıp bilgelik taslayanlara haddini bildiren bir yapıdaydı.

Kemerlioğlu, bilimsel bir çalışmada kılı kırk yaran, çok titiz davranan, boğazına kadar getirmemişlerse kimseyi kırmak istemeyen, olumsuz yönleri ön plana çıkan insanların iyi yanlarının da olabileceğini her zaman göz önünde bulunduran ve çevresindekileri bu yönde uyaran bir yapıya sahipti. Boğazına kadar getirmemişlerse diyorum, çünkü Atatürk Üniversitesi'nde yanında çalıştığım hoca böyle bir özellikteydi. Ancak Mersin Üniversitesi'nde hocanın çalıştığı dönemde görev yapan üst düzey yöneticilerden bazıları, üniversitelerinde yapıp ettikleriyle hocayı adeta çıldırttılar. Erzurum'daki o sakın, anlayışlı, herkese yardımcı olmaya çalışan Kemerlioğlu hoca, Mersin'deki uygulamalar karşısında şok olmuştu.

Dürüstlüğü, kural ve ilkelere bağlılığı ile tanınan Kemerlioğlu'nun Atatürk Üniversitesi'ndeki ortamı da belki dört dörtlük değildi. Atatürk Üniversitesi'ne egemen olan zihniyet ortamında "komünist" olarak yaftalanmıştı. Ne gariptir ki, Mersin Üniversitesi'nin yöneticileri, yaptıkları usulsüzlüklere ve yolsuzluklara gözünü kapatmayan ve kendilerini şiddetle eleştiren Kemerlioğlu'nu

⁶⁵⁰ Bu yazı Prof. Dr. Eyüp Kemerlioğlu Armağanı, Sivas, 2000, için kaleme alınmış ve ilgili kitapta yayınlanmıştır.